

PEDAGOGLARDA KASBIY REFLEKSIYANING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Jo‘rayev Nurbek Sa’dullayevich

Qo‘qon davlat pedagogika instituti,

ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor

Psixologiya fanlari nomzodi, professor

Manzil: O‘zbekiston, 150700 Qo‘qon shahar

Email: nurbekjorayev926@gmail.com

ORCID: 0009-0001-3222-9219

Annotatsiya. Maqolada pedagog shaxsida kasbiy refleksiyaning rivojlanishining psixologik xususiyatlari, omillari hamda mexanizmlari ochib berilgan. Ayniqsa, kasbiy refleksiyaning pedagog shaxsida namoyon bo‘lishi borasida xorij olimlarining yondashuvlar, nazariy qarashlarning mazmunlari ilgari surilgan. Shuning bilan birga kasbiy refleksiyaning ta’lim faoliyatidagi o‘rni masalalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: refleksiya, refleksivlik, kasbiy refleksiya, pedagog shaxsi, kasbiy muhim sifat, kasbiy muvaffaqiyat, refleksiv tayyorgarlik, refleksiv kompetensiya, refleksiv-ijodiy imkoniyat, refleksiv qobiliyat, refleksiv madaniyat.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ РЕФЛЕКСИИ У ПЕДАГОГОВ

Аннотация. В статье раскрыты психологические особенности, факторы и механизмы развития профессиональной рефлексии в личности педагога. Выдвигались подходы, содержание теоретических воззрений зарубежных ученых, особенно в отношении проявления профессиональной рефлексии в личности педагога. Вместе с тем раскрыты вопросы роли профессиональной рефлексии в учебной деятельности.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивность, профессиональная рефлексия, личность педагога, профессионально важное качество, профессиональный успех, рефлексивная готовность, рефлексивная компетентность, рефлексивно-творческая способность, рефлексивная способность, рефлексивная культура.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL REFLEX IN EDUCATORS

Annotation. The article reveals the psychological features, factors and mechanisms of the development of professional reflex in the personality of an educator. Especially when it

comes to the manifestation of professional reflection in the personality of an educator, the approaches of foreign scientists, the content of theoretical views have been put forward. At the same time, the issues of the role of professional reflex in educational activities are revealed.

Keywords: reflex, reflexivity, professional reflex, pedagogical personality, professionally important quality, professional success, reflexive training, reflexive competence, reflexive-creative opportunity, reflexive ability, reflexive culture.

KIRISH

Kasbiy ta’limning vazifalaridan biri - kasbiy refleksiyaning psixologik qonuniyatlarini hisobga olgan holda mutaxassis shaxsini, uning kasbiy motivatsiyasini rivojlantirishdan iborat. Universitet talabasining o‘quv va kasbiy faoliyatida refleksiya asosiy tarkibiy qismlardan biri bo‘lib, kasbiy refleksiya kasbiy ta’limning zarur tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Shuni ta’kidlash kerakki, kasbiy refleksiyaning tuzilishi bilish jarayonlarni diagnostika qilish va korreksion-shakllantiruvchi faoliyatlarni olib borish uchun zarur asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuning bilan birga o‘quv va kasbiy faoliyat jarayonida sub’yektning rivojlanishini tashkil etish vositalarini ishlab chiqishga yordam beradi.

V.A.Tolochek tuzilmani barqarorlik, o‘zgarmaslik, ichki tashkilot, ma’lum bir tizimning sifatini belgilovchi ma’lum bog‘lanishlar, munosabatlar, komponentlar, elementlar majmui sifatida belgilaydi [8]. O‘z navbatida, tuzilish kasbiy refleksiyaning mohiyatini belgilaydigan tarkibiy qismlardan iborat. Kasbiy refleksiyaning tarkibiy qismlarini aniqlash va rivojlantirish uning namoyon bo‘lish jarayonini aniq refleksiyalashga va uning mexanizmini tushunishga yordam beradi. Bunday holda, komponent Ye. F. Gubskiy tomonidan tuzilmaning ajralmas qismi sifatida tushuniladi [3].

O‘qituvchining kasbiy refleksivligi nima ekanligini yaxshiroq tushunish uchun, birinchi navbatda, umuman olganda, kasbiy refleksiya tushunchasining mazmunini aniqlashimiz maqsadga muvofiq. Kasbiy refleksiya tushunchasini birinchi marta B.Z.Vulfovning fikriga ko‘ra, kasbiy refleksiya - bu tanlangan (tanlamoqchi bo‘lgan) kasb talablari bilan o‘zini o‘zi anglash, “Men” ning imkoniyatlari o‘rtasidagi o‘zaro munosabatdir. Kasbiy rivojlanishning zamonaviy psixologiyasida refleksiya shaxsning markaziy kasbiy muhim sifati bo‘lib, uning muvaffaqiyati inson kasbiy faoliyatini o‘zlashtirish va bajarishiga bog‘liq [1].

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kasbiy refleksiyaning o‘rganish borasida rus psixologiyasida tafakkur va ijodining refleksiv mexanizmlari, darajalari, shakllari va tipologiyasi haqidagi umumiy qabul qilingan g‘oyalar bilan belgilanadigan tadqiqot yo‘nalishlarining xilma-xilligi va ko‘p qirraliligi mavjud (B.Z.Vulfov, E.F.Zeyer, A.V.Karpov, A.K.Markova, V. A. Tolochek, O. N. Rodina, A. M. Stolyarenko va boshqalar) [7]. Jumladan, O.N.Rodina refleksivlikni kasbiy faoliyat sub’yekti sifatida insonning eng muhim kasbiy muhim sifatlaridan biri deb biladi. U kasbiy faoliyat muvaffaqiyatining umumiy bahosining tashqi mezoni (boshqa insonlar tomonidan berilgan

baholar) va ichki (o‘z faoliyatining muvaffaqiyatini o‘zi baholashi) o‘z ichiga olishi kerakligiga e‘tibor qaratadi.

O.N.Rodinaning fikrlariga ko‘ra, refleksivlik darajasi yuqori bo‘lgan inson o‘z ishini yetarlicha baholay oladi va tashkil qiladi hamda natijada muvaffaqiyatga erishadi. Akmeologiyada refleksivlik shaxsning refleksiv madaniyati kontekstida o‘rganiladi.

Mutaxassis shaxsining ajralmas sifati sifatida refleksiv madaniyatni rivojlantirish refleksiv tayyorgarlik, refleksiv kompetensiya, refleksiv-ijodiy imkoniyat va refleksiv qobiliyat kabi dinamik komponentlarni tarbiyalashdan iborat (Derkach A.A., I.N. Semenov, A.F. Balayeva, G.I., Davidov T.G. Boldina, Stepanov S.Yu.). Refleksiv qobiliyatlarni o‘zini o‘zi hurmat qilish, o‘zini o‘zi nazorat qilish, o‘zini o‘zi boshqarish va o‘zini o‘zi korreksiya qilish o‘rtasidagi munosabatlarni ifodalaydi (I.N. Semenov). Refleksivlik odatda shaxsning markaziy kasbiy muhim sifatlaridan biri hisoblanadi.

Kasbiy refleksiya inson faoliyatining muvaffaqiyatini belgilovchi omil sifatida qaraladi. Bu uning ijodiy tafakkurini tashkil etishga, kasbiy mahoratini oshirishga va yangi mutaxassisliklarni egallashga yordam beradi. Bu esa refleksiyani shaxsning shaxsiy va kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirish mexanizmi, malakali mutaxassis, ijodiy o‘zini o‘zi anglash mexanizmi sifatida qarashga imkon beradi (B.Z.Vulfov). “Pedagogning kasbiy refleksiyasi” atamasi psixologiya fanida nisbatan yaqinda paydo bo‘ldi. B.Z.Vulfovning fikriga ko‘ra, o‘qituvchi shaxsining refleksivligi har qanday kasbiy refleksiya bilan bir xil, ammo mazmuni bo‘yicha pedagogik faoliyatning xususiyatlariga, birinchi navbatda, o‘zining pedagogik tajribasi bilan bog‘liqdir [2].

Fan va texnika rivojlanishining tez sur‘atlari, ta‘lim standartlarini o‘zgarishi va murakkablashishi, o‘qituvchilardan doimiy kasbiy va shaxsiy rivojlanishni talab qiladigan yangi ta‘lim va tarbiya texnologiyalarini joriy etish zaruratini taqazo etmoqda. Ularning barchasi XX-XXI asr boshlarida o‘qituvchining kasbiy refleksivligiga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirdi (Ye.P.Belozersyev, V.V.Davidov, I.A.Zimnaya, A.I.Markova, L.M.Mitina, G.S.Pyankova, V.A.Slastenin va boshqalar) [7].

Bugungi kunda o‘qituvchilarning kasbiy refleksivligi ilmiy tadqiqot ob‘yekti sifatida kasbiy o‘zini o‘zi anglash, kasbiy o‘zini o‘zi tarbiyalash, kasbiy madaniyat va kasbiy o‘qituvchilar tayyorlash muammolari bo‘yicha tadqiqotlarda markaziy o‘rinlardan birini egallaydi (B.Z.Vulfov, V.N.Xarkov, G.M.Kojaspirova, N.T.Selezneva, V.A.Adolʼf, I.Yu.Stepanova, S.Yu.Stepanov, G.F.Poxmelkina, Ye.P.Varlamova va boshqalar).

So‘nggi paytlarda bo‘lajak o‘qituvchilarni innovasion pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonida pedagoglarning kasbiy refleksivligini shakllantirish va rivojlantirish muammolari bilan bog‘liq holda o‘qituvchilarning refleksivligiga qiziqish sezilarli darajada oshdi (S.N.Batrakova, Ye.N.Dmitriyeva, V.L.Matrosov, O.V.Moskalenko, L.M.Mitina, V.A.Slastenin, L.V.Rudneva va boshqalar) [4].

Ta‘lim tizimi uchun mutaxassislar tayyorlashning sifat muammolarini ishlab chiqishda ishtirok etadigan yetakchi mutaxassislar refleksivlik o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining

muhim elementi ekanligiga qo‘shiladilar (V.A.Adolf, I.N.Stepanova, V.N.Vvedenskiy, Ye.I.Isayev, N.V.Kuzmina, A.A.Rean, G.M.Kodjaspirpova, A.K.Mitina, V.A.Slastenin va boshqalar). Jumladan, N.V.Kuzmina pedagogik refleksiyaning o‘z faoliyati va shaxsning kuchli va zaif tomonlari sohasidagi avtopsixologik kompetensiyasi bilan bog‘laydi. V.N.Vvedenskiy refleksiya o‘qituvchining o‘z xulq-atvorini boshqarish qobiliyatiga ega ekanligini nazarda tutuvchi boshqarish kompetensiyasining bir qismi deb hisoblaydi. U maqsadlarni belgilash, rejalashtirish, safarbarlik va barqaror faoliyatni, shuningdek, faoliyat natijalarini baholashni boshqaruvchi kompetentlikning tarkibiy qismlari sifatida ko‘radi.

A.K.Markova bo‘yicha kasbiy va pedagogik kompetensiyaning qadriyatli-mazmunli komponentida refleksiya o‘ziga xos o‘ringa ega bo‘ladi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Aksariyat olimlar pedagogik faoliyat sub'yektining kasbiy o‘zini o‘zi anglashini tavsiflash maqsadida “pedagogning kasbiy refleksivligi” atamasidan foydalanadilar. Shu bilan birga, I.V.Orlova ta’kidlaganidek, pedagogning kasbiy refleksivligi o‘qituvchining o‘z faoliyatiga nisbatan analitik pozitsiyasini egallash qobiliyatida namoyon bo‘ladigan murakkab psixologik hodisa sifatida tushuniladi. Jumladan, A.A. Bizyayeva pedagogik refleksiyaning ikki darajasini belgilaydi:

1) refleksiv ongning konstruktiv-ijro etuvchi, motivasion, prognostik jihatlarini o‘z ichiga olgan operativ;

2) o‘qituvchining o‘z faoliyatidagi kasbiy va shaxsiy sub'yektiv yo‘nalishini va refleksiv vaziyatda shaxsiy, sub'yektiv ishtirokini tavsiflovchi shaxsiy daraja [5].

I.A.Stesenko o‘qituvchining kasbiy refleksivligi murakkab tuzilishga ega faoliyat deb hisoblaydi. Olimning fikricha, pedagogik refleksiyaning psixologik tuzilishi motivasion-maqсадli, kognitiv-operativ, affektiv, baholovchi va axloqiy-irodaviy komponentlardan iborat. Pedagogning refleksiv faoliyati tarkibidagi motivasion-maqсадli komponentining mazmuni quyidagilarni o‘z ichiga oladi: refleksiv faoliyatga bo‘lgan ehtiyoj, pedagogik refleksiyaning yaxshilashga ijobiy munosabat va qiziqish hamda undan foydalanish maqsadlaridan xabardorlik darajasi bilan belgilanadi.

Kognitiv-operasion komponent pedagogik refleksiyaning nazariy asoslarini va pedagogning refleksiv faoliyatini amalga oshirishdagi kasbiy mahoratini belgilaydigan bilimlarni o‘z ichiga oladi. Affektiv komponent o‘qituvchining refleksiv faoliyatini amalga oshirishdagi amaliy harakatlariga hamroh bo‘lgan his-tuyg‘ularni, muvaffaqiyatga ishonch hissini o‘z ichiga qamrab oladi.

Baholash komponenti refleksiv faoliyatda o‘zini o‘zi baholash va nazorat qilishni, axloqiy irodaviy komponent esa samarali refleksiv faoliyatga hissa qo‘shadigan shaxsiy sifatlarni o‘z ichiga oladi [5].

O‘qituvchining kasbiy refleksivligi uning shaxsi va kasbiy faoliyatida o‘zini o‘zi rivojlantirish hamda takomillashtirishdagi roli bo‘yicha olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, refleksiv baholash tufayli o‘qituvchi o‘ziga kasbiy faoliyat

sub'yekti sifatida munosabatni rivojlantiradi. Rivojlangan refleksiv jarayonlar va refleksiv qobiliyat muammoga bir, ko'pincha stereotipik nuqtai nazardan qaralganda, aqliy faoliyatning egosyentrizmini yengish uchun zarur shartdir. O'qituvchi o'ziga va o'z harakatlariga tashqaridan, boshqa shaxs pozitsiyasidan qaray olsa, turli nuqtai nazarlarni hisobga olsagina, u o'zining ijodiy tafakkurini markazsizlashtirishga va biryozqlama munosabatlarni yengishga qodir (S.L.Rubinshteyn, I.N.Semenov, A.A.Tyukov va boshqalar).

Rivojlangan refleksivliksiz o'qituvchi o'z ijodiy kasbiy faoliyatining sub'yekti bo'la olmaydi. Shunday qilib, o'qituvchining kasbiy refleksivligi uning ijodiy individualligini rivojlantirishning eng muhim sharti hisoblanadi.

Pedagogning kasbiy faoliyatida refleksivlik quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- pedagogik faoliyatni o'zlashtirish jarayonida bo'lajak o'qituvchining kasbiy o'zini o'zi anglashi va kasbiy moslashuvini ta'minlash (Ye.F.Zeyer, I.A.Savenkova);

- bajarilayotgan faoliyatga ongli munosabatni rivojlantirish (B.F.Vulfov, I.N.Semenov, A.A.Tyukov, S.L.Rubinshteyn);

- pedagogik faoliyatni tizimli yaxlit boshqarishni amalga oshirish (B.P. Kovalyov);

- ijodiy tafakkurning mahsuldor va innovasion sifatlarini determinatsiyasi (L.M.Mitina, S.Yu.Stepanov, I.N.Semenov, V.N.Xarkin);

- pedagogik faoliyat samaradorligini oshirish (A.A.Rean, T.I.Rudneva);

- o'zini o'zi baholash, o'zini o'zi tahlil qilish va o'zini o'zi boshqarishning psixologik mexanizmlari asosida kasbiy mahorat, pedagogik mahorat, kasbiy kompetensiya va doimiy shaxsiy va kasbiy takomillashtirish va shaxsiy rivojlanish qobiliyatini oshirish (A.A.Bizyayeva, A.K.Markova, N.V.Kuzmina);

- o'qituvchilarni kasbiy deformatsiyadan va "pedagogik inqirozlar" va "pedagogik charchoq" kabi salbiy hodisalardan himoya qilishdan (L.M.Mitina) iborat.

Pedagogning kasbiy faoliyatidagi kasbiy refleksivligining muhim rolini e'tirof etish refleksiv-faollik texnologiyalarini faol rivojlantirishga va ularni, birinchi navbatda, pedagogika mutaxassisligi talabalari va amaliyotchi o'qituvchilar orasida refleksivlikni rivojlantirish uchun amaliy qo'llashga yordam berdi.

Yuqoridagilar bilan bog'liq holda, M.M.Karnelovich tomonidan ilgari surilgan pedagog kasbiy refleksivligi deganda biz o'qituvchi shaxsiga xos bo'lgan xususiyatlarni o'z ichiga olgan, kasbiy faoliyatda o'zini o'zi rivojlantirishini belgilaydigan ajralmas shaxsiy rivojlanishini tushunamiz [6].

XULOSA

Keltirilgan fikrlarga asoslangan holda quyidagi xulosalarni shakllantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Refleksivlikning tipologiyasi, refleksivlikning shaxs shaxsini shakllantirishdagi ahamiyati va o'qituvchining professional sifatida shakllanishi adabiyotda batafsil ko'rib chiqilgan. Shunday qilib, o'qituvchining kasbiy refleksivligi uning kasbiy fikrlashiga, kasbiy o'zaro munosabatlarning tabiatiga, professional sifatida o'zini o'zi belgilashga va o'zining

kasbiy o‘zini o‘zi rivojlantirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. O‘qituvchilarning kasbiy refleksivligi uni rivojlantirish bo‘yicha maqsadli faoliyat olib borishni talab qiladi.

Hozirgi vaqtda adabiyotda refleksiv ko‘nikmalarning asosini tashkil yetuvchi shaxsiy sifatlarni rivojlantirishga, shuningdek, refleksiv tafakkur va refleksiv faoliyat usullari va uslublarini o‘zlashtirishga qaratilgan juda ko‘p turli xil shakl va metodlari mavjud. Bizningcha, kadrlar bilan uslubiy ishlar doirasida ta’lim tashkiloti o‘qituvchilarining kasbiy refleksivligini rivojlantirish bo‘yicha bunday maqsadli ishlarni tashkil yetish yeng maqbuldir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Вульфов Б.З. Рефлексия: учить, управляя [Текст] / Б.З. Вульфов // Мир образования. – 1997. – № 1. – С. 63–64
2. Гимпель Л. П., Педагогическая рефлексия в структуре профессиональной деятельности [Текст] / Л. П. Гимпель // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии: сб. ст. по матер. I междунар. науч.-практ. конф. № 1. Часть I. – Новосибирск : СибАК, 2010.
3. Губский Е.Ф. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 2003 574 с.
4. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления [Текст] / пер. с англ.: Н.М. Никольской. – М. : Совершенство, 1997. – 15 с
5. Огнева Т.А. Анкета отношения учащихся к классному руководителю [Электронный ресурс]. // Инфоурок. URL: <https://infourok.ru/anketa-otnosheniya-uchaschihsya-i-roditeley-k-klassnomurukovoditelyu-1998314.html>
6. Карнозова Л.М. Самоопределение профессионала в проблемных ситуациях: психосемантическое исследование на материале организационно-деятельностных игр: Автореф. Дис. канд. психол. наук. [Текст] / Л.М. Карнозова, ПИ РАО – М., 1981 – 18с.
7. Пьянкова Г.С. Рефлексия в структуре интегральной индивидуальности профессионала: монография [Текст] / Г.С. Пьянкова; Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2008. – 260 с
8. Толочек В.А. Современная психология труда: Учебное пособие СПб.: Питер, 2005